Priselitveni servis v novi Babilon: kako vzdrževati javni prostor slovenščine

Marko STABEJ
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Uvod

Slovenska jezikovna in narodna skupnost temelji na ideologiji avtohtonosti. Stereotipno miselno izenačevanje slovenske narodne, jezikovne in državljanske pripadnosti v slovenskem prostoru omejuje družbeno pripravljenost na sprejemanje in vključevanje tujih govorcev in govork slovenščine. Slovenija pa lahko ostane javni prostor slovenščine in vključujoča družba le tako, da začne bolj sistematično skrbeti tudi za znanje slovenščine tistih, ki se v skupnost naseljujejo na novo.

Samo svoji – naseljeni in avtohtoni

Začnimo s primerjavo konceptov naseljenosti in priseljenosti. S konceptom naseljenosti so povezane besede naseliti se, naselitev, naseljevanje, naselje (oziroma naselbina), naseljenci in naseljenke. Koncept ima razvidno pomensko potezo stalnosti in s tem urejenosti, pa malce manj razvidno pomensko potezo nekega (vsaj možnega) zunanjega povzročitelja. Naseli se lahko nekdo sam, lahko pa ga nekdo drug, ki ima moč in možnost tako ukrepati v svojem interesu, recimo fevdalni gospod ali

Stabej, M.: Priselitveni servis v novi Babilon: Kako vzdrževati javni prostor slovenščine. Slovenščina 2.0, 12(2): 324–332.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek, komentar / Discussion

DOI: https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.324-332
https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

država ali podjetje.[1] Koncept naseljevanja in naseljenosti je povezan še z eno pomensko potezo: prostor pred naselitvijo je prazen (ali vsaj ne zelo poln, ali ne poln nečesa, kar bi bilo prav posebej pomembno ali vredno – seveda pa ta prostor realno ni nikoli zares prazen).[2] Koncept priseljenosti je nekoliko drugačen.[3] Priseli se lahko le nekdo sam (tudi če skupinsko oziroma množično) – in torej tako ali drugače tudi nosi odgovornost za to; priseli se nekam, kjer ljudje že živijo; koncepta stalnega prebivališča priseljencev in priseljenk ni – ne obstajata ne priselje ne priselbina.

V jezikovni – seveda pa še pred tem v narodni – politiki je eden ključnih tradicionalnih konceptov avtohtonost neke (jezikovne) skupnosti. Avtohtonost je tesno povezana s konceptom naseljenosti, pojma sta skoraj prekrivna. Razlika med njima je ta, da je v zgodovini lahko v isti prostor nek del skupnosti (neprostovoljno) naseljen bistveno kasneje kot drug del skupnosti in zato obvelja za neavtohtonega; tak primer so recimo nemške skupnosti v slovenskem[4] okolju kot posledica migracij v srednjem veku. A avtohtonost in naseljenost sta retrogradna, interpretativna koncepta, saj vzvratno homogenizirata nek prostor in vzpostavljata občutek, da je jezikovna, etnična, narodna enotnost posameznih skupnosti in njihova jasna medsebojna razmejenost nekaj samoumevnega, izhodiščnega, naravnega, zaželenega.[5]

Pojmovanje avtohtonosti neke skupnosti zajema tudi predstavo, da se ta skupnost po naselitvi na neko področje kontinuirano razvija (oziroma preoblikuje in spreminja), a pri tem zadrži svojo temeljno specifiko, po kateri se razlikuje od drugih skupnosti, predvsem sosednjih. Zelo priročna temeljna skupnostna specifika je jezik (tudi ta specifika je marsikdaj »skupna« šele retrogradno). Jezik – kot enotna entiteta

1 SSKJ²: naseliti, *napraviti, da kdo pride kam prebivat, živet*; *z naselitvijo napraviti, da so na kakem ozemlju, v kakem kraju prebivalci*.
2 SSKJ²: naseljenec, *kdor se naseli na kakem nenaseljenem, redko naseljenem območju*.
3 SSKJ²: priseliti, *priti živet, prebivat kam*.
4 Vrstni pridevnik *slovenski* je treba v kontekstu tega članka obravnavati previdno.
5 »Posamezna družba in njena kultura, če jo razumemo v najširšem smislu besede kot obliko življenja, je veliko manj vase zaprt svet, kot se to zdi na podlagi predstav, ki so se v Evropi začele razvijati proti koncu 18. stoletja in katere označujejo socialna homogenizacija, etnična fundiranost in medkulturna zamejitev. Ni potrebno posebej poudarjati, da živijo te, s podobo navznoter homogenega in navzven od ostalih jasno razlikujočega se naroda povezane predstave o kompaktnih družbenih celotah trdovratno naprej vse do danes.« (Štih, 2010, str. 62)

s kontinuirano identiteto – sam po sebi ni le abstrakten pojav, temveč nek posplošujoči abstraktni narativ z (dramatično) dinamiko. Ker množice konkretno opazljivih jezikovnih drugačnosti govorci in govorke (pa tudi opazovalci in opazovalke) v vsakdanjem življenju in komunikaciji ne morejo prezreti, jih radi pripisujejo bodisi naravi jezika samega, recimo v obliki prispodobe »jezik je živ organizem in se nenehno spreminja« bodisi takim ali drugačnim zunajjezikovnim vzrokom, ki se razvrščajo na družbeni lestvici sprejemljivosti od popolne nezaželenosti do močne zaželenosti. A skupni imenovalec te jezikovne ideologije je, da so jezikovne spremembe legitimne, sprejemljive, *prave* le, če se zgodijo znotraj avtohtone skupnosti (pa še to seveda ne vse), ne pa pod vplivom drugih jezikov (bodisi v obliki tujejezičnih besedil bodisi tujejezičnih govorcev in govork, ki so le *priučeni* v jezik).

Pred natanko 50 leti lahko tako preberemo v informativnem zborniku, namenjenem predstavitvi ključnih jezikovnih, književnih in kulturnih informacij za tuje slaviste in slavistke, takole opredelitev slovenščine:

»Z izrazom slovenščina (slovenski jezik) mislimo na vsa jezikovna sredstva, vse načine njihove uporabe in sestave, kar jih pri medsebojnem sporazumevanju uporabljajo ali so jih uporabljali vsi pripadniki slovenskega naroda skupaj (izjemni so le primeri medsebojnega sporazumevanja Slovencev v tujih jezikih, npr. v nemščini, latinščini).« (Dular, 1974, str. 57).

Jezik je torej tisto, kar govori (je govoril in, najbrž, tudi bo govoril) njegov narod – in to med sabo. Kar govorijo med sabo drugi ali Slovenci in Slovenke z Neslovenci in Neslovenkami, po tej opredelitvi ni slovenščina. Zato se mora seveda nujno vedeti, kdo pripada narodu; kdo je naseljen in avtohton; vedeti se mora, kdo sta materni/rojeni/domači govorec in govorka slovenščine in kdo ne.[6]

Ta avtohtonistična predstava o jezikovni skupnosti tudi 50 let po navedenem citatu ni nič manjša; vpisana je tudi v metafore, ki se v obliki splošno sprejemljivih resnic oz. stališč širijo v skupnosti in predstavo še krepijo; ena od takih je že omenjena, da je *jezik živ organizem*. Torej

6 Včasih se človek sprašuje, ali z razvojem »strokovnega področja« slovenščine kot drugega in tujega jezika pravzaprav bolj utrjujemo to mejo kot pa funkcionalno pomagamo tistim, ki si želijo ali morajo naučiti slovenščine in jim ni prvi jezik. Realno gledano najbrž počnemo oboje hkrati.

nekaj samostojno bivajočega in naravnega, kompleksnega. In nekaj popolnoma jasno zamejljivega od drugih organizmov. Nekaj, kar živi svoje življenje, a je potencialno ogroženo od morebitnih tujkov, tujih sestavin, tujih organizmov, ki lahko *našemu* organizmu škodijo ali celo ogrozijo njegovo življenje. Zato je treba zanj skrbeti, ena od glavnih skrbi pa je prav zaščita pred vsem škodljivim tujim.[7] Tuji govorci in govorke slovenščine v takem predstavnem svetu pravzaprav predstavljajo za jezik nevarnost,[8] tudi če kasneje opustijo svoj prvi jezik in privzamejo slovenščino za svoj prvi jezik. Njihova slovenščina je namreč zaznamovana in prepletena – vsaj v prvi generaciji – z njihovim (nekdanjim) prvim jezikom in/ali s kakim drugim jezikom, ki so ga ali ga še uporabljajo pri delu in življenju.[9]

Kdo sta Slovenec in Slovenka

Koncept avtohtonosti slovenske jezikovne in narodne skupnosti je (bil) eden od glavnih podpornih argumentov za uresničevanje pravice do lastne samostojne države. A z osamosvojitvijo in vzpostavitvijo samostojne republike Slovenije l. 1991 je prišlo do nove zadrege v zvezi s konceptom slovenskega državljanstva: popolno enačenje narodne in državljanske pripadnosti ni bilo več mogoče. V tretjem členu Ustava Republike Slovenije opredeljuje takole: »Slovenija je država vseh svojih državljank in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe.« Država torej resda temelji na pravici naroda do samoodločbe, toda hkrati je država vseh državljank in državljanov, tudi tistih, ki po narodnosti niso Slovenci in Slovenke. Državljani so torej (lahko) postali tudi Neslovenci in Neslovenke,

7 Prispodobo lahko sicer razumemo tudi kot izraz prepričanja, da je jezik nasploh nekaj nenehno spremenljivega in neulovljivega v toge sheme; naša interpretacija pa velja za prispodobo v povezavi s posameznim jezikom.

8 Seveda so v pojmovanju tujih govorcev in govork slovenščine hude razlike. Najmanj problematični se stereotipno zdijo tisti, ki se slovenščine (na)učijo organizirano, torej nadzorovano, imajo sicer s Slovenijo take ali drugačne stike (najbolje v obliki različnega kulturnega posredništva, npr. prevajanja), a se vanjo ne priselijo (in tega tudi ne nameravajo) – ti se morda edini do neke mere celo zdijo dodana vrednost. Za najbolj problematične pa po drugi strani veljajo tisti, ki se priselijo in jezik usvajajo iz okolja, neformalno, neorganizirano in nenadzorovano, tak jezik pa tudi uporabljajo v komunikaciji.

9 Seveda je to groba posplošitev; tudi usvajanje jezika okolja poteka pri različnih govorcih in govorkah različno, odvisno od socializacijskih okoliščin in demografskih dejavnikov.

Slovenec in Slovenka pa odslej nista bili le poimenovanji za narodno, temveč tudi za državno pripadnost. Zato je bilo treba nekako na novo vzpostaviti razliko med dotlej v jugoslovanski Sloveniji življenjsko tesno prepletenimi, a po identiteti bolj ali manj jasno ločenimi Slovenci in Neslovenci. Poskus, da bi to naredili s staro ideološko enačbo: slovenski državljan = človek slovenske narodnosti,[10] je seveda moral spodleteti, čeprav je na nek način stereotipno še danes živ. Ta enačba se zdi tudi podlaga »naturalizacije« – v psihološkem smislu – razvpitega (in sramotnega) izbrisa februarja 1992.[11] Kdor ni postal avtomatično državljan Republike Slovenije in zanj ni v predvidenem času zaprosil, je bil namreč izbrisan iz javnih evidenc in je ostal brez kakršnega koli družbenega statusa – čeprav zaprositev za državljanstvo ni bila obvezna. Med pogoji za pridobitev državljanstva z naturalizacijo je postalo tudi obvezno znanje slovenskega jezika (Ferbežar, 2012). Sicer je bil pogoj že v prvi zakonski dikciji oblikovan funkcionalno, torej je bila obvezna taka stopnja jezikovnega znanja, ki omogoča vključevanje v družbo ali vsaj opravljanje neke družbene ali službene vloge. A tudi to zahtevo lahko interpretiramo kot nadaljevanje nekdanje narodne enačbe – Slovenec in Slovenka sta oseba, ki govorita slovensko. In seveda obratno – kdor govori (dobro) slovensko, je najverjetneje Slovenec. Če še ni, pa še bo – vsaj v naslednji generaciji.

Dodati moramo še, da je najverjetneje odnos do priseljevanja v prvih treh desetletjih samostojne Slovenije vsaj sprva močno zaznamovala izkušnja s priseljevanjem v okviru Jugoslavije. To priseljevanje v jugoslovanski Sloveniji je bil kompleksen in večplasten proces; od poklicnih selitev v okviru vsedržavnih ustanov, npr. častnikov in podčastnikov jugoslovanske vojske z družinami, načrtnega uvažanja delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik za potrebe slovenskega gospodarstva ali celo mladih ljudi, ki so jih v Slovenijo privabili s štipendijami za strokovno šolanje in jih tako zavezali h kasnejši zaposlitvi, do množičnega priseljevanja posameznikov in posameznic v

10 In ne nujno obratno - država Slovenija se že v ustavi zavezuje skrbi za Slovence z drugimi državljanstvi (2. odstavek 5. člena Ustave RS: »Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.«)

11 https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/izbrisani/ (dostop 8. 11. 2024)

iskanju boljših zaposlitvenih in življenjskih pogojev (to zadnje v dobršni meri velja tudi za sodobno Slovenijo).

Zaradi kompleksnosti tega procesa je pravzaprav v zvezi z njim nehvaležno kar koli posploševati, vendar lahko kljub temu izpostavimo po eni strani večplastno protislovnost odnosa *naseljenega* prebivalstva do *priseljenega*, po drugi strani pa prisotnost strahu, da pomenijo priseljenci in priseljenke dolgoročno grožnjo za avtohtono slovensko prebivalstvo, še posebej, če ohranjajo svoj jezik in (drugačno) kulturo tudi v medgeneracijskem prenosu.[12]

Slovenija kot domovina slovenščine

Koliko je Slovenija samodejno javni prostor slovenščine? Gotovo to ni postala samodejno, ampak je posledica razmeroma dolgega procesa – precej časa je trajalo, da se je koncept javne slovenske enojezičnosti sploh oblikoval, in nato še precej časa, da se je vsaj v glavnih obrisih uveljavil. A v 19. stoletju, času poslovenjanja javnega prostora (in pojavnjenja slovenščine), je bilo treba za ta cilj tudi posloveniti izobražene materne govorce in govorke slovenščine, jih torej pripraviti do tega, da začnejo namesto nemščine za javne, poklicne in zasebne namene uporabljati slovenščino, čeprav jim je to vsaj v prehodnem času delalo hude preglavice. Če se poigramo z besedami: izobraženci (in redki predstavniki in predstavnice višjih, premožnih slojev) so bili dolgo izseljeni iz svojega maternega jezika, ne da bi jim bilo treba kamor koli oditi; nato pa so bili, ne da bi se jim bilo treba kamor koli fizično preseliti, počasi repatriirani v materni jezik. To je doletelo samo neko generacijo, toda domnevamo lahko, da je pustilo tako ali drugačno sled v kolektivnem dojemanju jezikovnih razsežnosti skupnosti. Družba na slovenskem etničnem ozemlju se je v 2. polovici

12 Primer takega razmišljanja najdemo recimo v Nežmahovem intervjuju z Jožetom Toporišičem za *Mladino* l. 1989 (Toporišič, 1991, str. 285–289): »/Vprašanje/ »Po vašem pomeni asimilacija to, da se priseljenec nauči jezika okolja, ne pomeni pa, da preneha uporabljati svoj materni jezik? /Odgovor/: »Lahko uporablja svoj jezik, vprašanje pa je, ali ima interes ohranjati svoj jezik za zmeraj v tujem jezikovnem okolju ali je z narodnega in jezikovnopolitičnega stališča primerno ustvarjati umetne otoke. Mislim, da je neoptimalno ustvarjati to, čemur Šetinc pravi mešana jezikovna ozemlja, in célo Slovenijo proglasiti za jezikovno mešano področje na podlagi priseljencev, ki smo jim dali delo, kruh, stanovanje.« (n.d., str. 286)

19. stoletja iz jezikovno in kulturno heterogene, nebinarne preobražala v izrazito nacionalno binarno, tekmovalno družbo. Hude preglavice odraslih pri usvajanju in uvajanju slovenščine, primerne za javno delovanje in druženje, so terjale kompenzacijo na socialnem področju, to se je tako ali drugače moralo splačati … in splačalo se je v smislu naloženega socialnega kapitala. Ti ljudje so se marsikdaj dokopali do (četudi omejene) slave, časti in materialnih ugodnosti predvsem zato, ker so bili »narodni« …[13] Tuji govorci slovenščine so v takem kontekstu postajali drugačna kategorija kot doslej; tudi za višje uradnike ni več zadoščalo neko bežno, površno, najosnovnejše znanje slovenščine, ki je pred tem štelo bolj za simboličen izraz neke vrste dobre volje sicer nemško govorečih in službujočih uradnikov kot pa dejanska zmožnost opravljanja svoje službe v slovenščini (prim. Valenčič 1977, str. 341 in naprej). V udejanjanju političnega programa poslovenjanja javnega prostora so se vse bolj uveljavljale zahteve, da morajo uradniki znati dobro slovensko, da znanje slovenščine ni le prednost, ampak nujni pogoj pri kandidiranju za javno službo oz. uradniški položaj – kar je navsezadnje pomenilo, da so bili primerni za tako službo le materni govorci slovenščine, torej Slovenci. Toda tako v avstrijski monarhiji kot v jugoslovanskem okviru se javna in uradna enojezičnost slovenskega prostora kljub različnim prizadevanjem ni mogla čisto do konca in scela uveljaviti; vsaj na nekaterih področjih (v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji je bilo recimo to vojska, deloma carina ipd.) je dominantnejši jezik večjezične države opravljal vlogo vsaj drugega, če že ne prvega delovnega jezika. Z osamosvojitvijo Slovenije se je javna in uradna slovenska enojezičnost vzpostavila sprva de iure, nato tudi de facto (z ustavno določeno izjemo dvojezičnosti na narodnostno mešanih področjih), seveda pa sta evropska integracija in globalizacija jezikovno in državno skupnost postavili pred nove izzive.

Lahko Republika Slovenija tudi dolgoročno ostane samodejno prostor slovenščine? Nič v človeški družbi in skupnosti ni kar samodejno. Ampak na jezikovnem področju lahko za samodejno razglasimo tisto, kar se dogaja brez neposredne jezikovnopolitične regulacije.

13 Na začetku 20. stoletja je to logiko neusmiljeno razgaljal mdr. Ivan Cankar, recimo l. 1907 v predavanju Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, kjer karikirano vzpostavlja razliko med ljudstvom in narodom (Cankar, I. 1907 (1921), Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. *Dom in svet, 34*(7–9).)

Vprašajmo se naravnost: bi se kdorkoli od priseljenih tujcev in tujk (na)učil slovenščino, če jim ne bi bilo treba dokazovati določene stopnje znanja za določene družbene statuse in za opravljanje določenih dejavnosti? Bi kdorkoli od tujk in tujcev uporabljal slovenščino, tudi če jim to ne bi bilo treba po raznih zakonskih in podzakonskih pravilniških določilih? Vprašanje je retorično in tendenčno hkrati. Seveda bi. Ne pa vsi in ne povsod. Tudi Slovenci in Slovenke v javnih in uradnih govornih položajih ne govorimo pretežno slovensko predvsem zato, ker nam tako predpisujejo zakoni in drugi akti. Ti nam samo zagotavljajo zgodovinsko gledano težko pridobljeno možnost, da se javno ter uradno sporazumevamo in obveščamo v slovenščini, saj nam je kot maternim govorkam in govorcem slovenščine to udobneje in smo pri tem učinkovitejši kot v katerem koli drugem jeziku; tako se lažje izobražujemo, opravljamo poklic, dosegamo in uresničujemo svoje pravice, vključujemo v družbo, skratka, živimo. Smo to možnost v sedanjosti in prihodnosti dolžni deliti z drugimi? Da, če želimo ravnati etično in demokratično, nenazadnje pa tudi preživetveno. Po eni strani mora zato država Slovenija omogočiti dober in učinkovit jezikovni priselitveni servis. V tej luči je treba ponudbo učenja, znanja in testiranja slovenščine za priseljence in priseljenke okrepiti in jo iz okvirov pretežno projektnega, nekontinuiranega snovanja in financiranja preobraziti v stalno razvejeno in transparentno sistemsko dejavnost. Hkrati pa je treba v imenu družbene oziroma skupnostne povezanosti poskrbeti, da priseljenost ne (p)ostane stalna družbena kategorija, ampak jo obravnavamo le kot prehodni funkcionalni status. Slovenistična jezikoslovna stroka bi morala idealizacijo rojenega govorca iz metodološkega orodja prekvalificirati v predmet kritične analize, pospešeno pa se posvetiti zagotavljanju ustrezne infrastrukture za polno komunikacijo v slovenščini. S parafrazo svetopisemskega odlomka o Babilonskem stolpu iz prve Mojzesove knjige: In čeprav ne bomo vsi eno ljudstvo, bomo vsi imeli en jezik, in to bo šele začetek našega dela. Zdaj nas ne bo nič zadržalo; kar koli bomo hoteli, bomo naredili. Skupaj.

Literatura

Dular, J. (1974). Zvrstnost slovenskega jezika. V M. Kmecl, T. Logar & J. Toporišič (ur.), *Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik* (str. 57–74). Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Ferbežar, I. (2012). »Izrekam zvestobo moji novi domovini Republiki Sloveniji - - -« : testiranje znanja slovenščine kot drugega in tujega jezika v Sloveniji. *Jezik in slovstvo, 57*(3–4), 29–45.

SSKJ²: Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, www.fran.si. (Dostop 10. 11. 2024.)

Stabej, M. (2022). Slovenščina: kontinuum. V J. Vogel (ur.), *Simpozij Obdobja 39: Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo* (str. 19–26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Dostopno prek https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-39

Štih, P. (2010). Migracije in oblikovanje kompleksnega kulturnega prostora med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom v srednjem veku. V P. Štih & B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (str. 59–77). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije..

Toporišič, J. (1991). *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Valenčič, V. (1977). Slovenščina v uradih in v uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja. *Zgodovinski časopis, XXXI*(5), 329–360.

Zemljarič Miklavčič, J. (1999). Slovenščina kot drugi/tuji jezik. Zgodovina (od začetkov do 1850). *Slavistična revija*, *47*(2), 245–260.